

مجله علمی - پژوهشی برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)
سال چهارم، شماره اول، (پیاپی ۱۲)، بهار ۱۳۹۳
تاریخ وصول: ۱۳۹۲/۱۱/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۲/۲۲
صص: ۸۶-۶۵

تحلیل اکتشافی ابعاد اجتماعی- اقتصادی کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی مورد پژوهی: کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی شهرستان سلسله

مهدی طالب^۱، فرشاد سوری^{۲*}، غلامرضا تاجبخش^۳، سامان یوسفوند^۴

۱- استاد گروه جامعه‌شناسی توسعه روستایی دانشگاه تهران.

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه تهران

۳- عضو هیأت علمی گروه علوم اجتماعی دانشگاه آیت ... بروجردی.

۴- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی توسعه اجتماعی و روستایی دانشگاه تهران.

چکیده

هدف مطالعه حاضر شناسایی عوامل موثر بر ارتقای کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله است که با روش اکتشافی و تأییدی صورت گرفته است. این تحقیق از نوع کاربردی و پیمایشی است که داده‌های آن به وسیله پرسشنامه و مصاحبه از بین ۱۶۰ تن از کارکنان روستایی ۳۵ واحد پرورش ماهی منطقه به صورت تمام شمار گردآوری شده است. ابتدا با انجام یک مطالعه تطبیقی اسنادی از بین ادبیات پیشین و یک مطالعه راهنما که در جریان مصاحبه با ۱۵ تن از اعضای جامعه صورت گرفت، به تکمیل روایی و پایایی ابزار تحقیق در قالب یک پرسشنامه استاندارد پرداخته شد و در این میان مقیاسی مرکب از ۱۲ شاخص و ۳۴ گویه از اثرات دو بعد اقتصادی و اجتماعی برای مطالعه حاضر گزینش شدند. روش تحلیل نیز با تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی بود که با کمک نرم افزار spss و آزمون‌های مورد نیاز در سه مرحله صورت گرفت: در مرحله اول با تشخیص شاخص کفایت نمونه‌برداری و ضریب بارتلت و با اعمال چرخش واریماکس، ۷ عامل اولیه استخراج شدند، در مرحله دوم با روش تأییدی به شناسایی ۵ متغیر مستقل از طریق تعریف تابع رگرسیونی پرداخته شد که قابلیت تبیین اثرات کیفیت زندگی کارکنان روستایی پرورش ماهی در منطقه را دارا باشند، در مرحله سوم تحلیل

روشن شد که متغیرهای زمینه‌ای وضعیت تأهل، میزان درآمد و وضعیت مسکن بر روی کیفیت زندگی اعضای جامعه اثرگذار هستند. جمع‌بندی نتایج سه تحلیل اکتشافی، تأییدی و زمینه‌ای نشان داد که سهم عوامل برگرفته از بعد اجتماعی بر کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله بیشتر از بعد اقتصادی است. از آنجایی که هدف اصلی تأسیس واحدهای پرورش ماهی دستیابی به اشتغال و امنیت پایدار اقتصادی-اجتماعی در منطقه بوده و از اهمیت بسیاری برخوردار است، ولی این امر غفلت از بعد زیست محیطی توسعه پایدار را طلب نمی‌کند.

واژه‌های کلیدی: کیفیت زندگی، کارکنان روستایی، پرورش ماهی، ابعاد اجتماعی- اقتصادی، سلسله.

مقدمه

با گذشت بیش از نیم قرن و اجرای بسیاری از الگوهای نظری و تجربی در روستاهای کشورهای در حال توسعه، بی‌تردید صنعتی شدن به عنوان رویکرد غالب توسعه در دهه‌های اخیر از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است (شعبانعلی فمی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۴؛ صیدایی، ۱۳۸۷: ۷۳؛ مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۸: ۸۲؛ رضوانی ۱۳۹۰: ۱۰۶؛ پاپلی یزدی و امیری، ۱۳۸۷: ۴۰)، به صورتی که در برخی از مناطق روستایی کشور ما نیز سرمایه‌گذاری‌هایی در راستای دستیابی به اهداف صنایع روستایی صورت گرفته است که به سبب مزیت نسبی این مناطق بوده است. واحدهای تولیدی پرورش ماهی، یکی از این واحدهای صنعتی هستند که وابسته به مزیت‌های نسبی موجود در مکان‌های جغرافیایی هستند که اغلب در مناطق روستایی قرار دارند. در حال حاضر حدود ۹۰ درصد از تولید ماهی ایران حاصل صید از سواحل شمال و جنوب است و تنها ۱۰ درصد از ماهی عرضه شده به بازار از مزارع پرورشی تأمین می‌گردد، اما آمار تولید نشان می‌دهد که در سال‌های اخیر تولید واحدهای پرورشی رو به افزایش بوده است (نقشینه فرد و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۳۴). بررسی‌ها نشان می‌دهد پرورش ماهی در دو دهه اخیر بیشترین رشد را در بین سایر بخش‌های تولید غذا داشته است. گزارش سازمان خواروبار جهانی در بین عملکرد ۷۰ سیستم پرورشی نشان می‌دهد، این فعالیت تنها منبعی است که بیشترین انگیزش برای فقرزدایی علی‌الخصوص در مناطق روستایی را دارد (ارجمندی و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۹). بر اساس آمار سازمان جهانی فائو ۴۳ میلیون نفر به صورت مستقیم به طور پاره وقت و تمام وقت در تولید اولیه ماهی یعنی صید و آبی پروری مشغول هستند که ۸۶ درصد از این افراد در قاره آسیا و مناطق روستایی آن زندگی می‌کنند (فائو، ۲۰۰۹ برگرفته از صیدایی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۰).

ماهیت تولید و بهره‌برداری واحدهای پرورشی با صید از سواحل به دو دلیل متفاوت است؛ اولاً در واحدهای پرورشی کنترل بر تولید بیشتر است و امکان مدیریت تولید در سطح بالایی امکان‌پذیر است، دوماً مدیریت واحدهای پرورشی در نواحی روستایی تحت تأثیر واحدهای کشاورزی است که همواره با متغیرهای تابع تولید، کارآیی و بهره‌وری کارکنان در ارتباط است (نقشینه فرد و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۳۶) و اثرات متفاوتی را بر مناطق هم‌جوار خود ایجاد کرده است. در دهه ۱۹۷۰ کوشش‌هایی در جهت دستیابی به نشانگرها و شاخص‌های سلامت اجتماعی و کیفیت زندگی صورت پذیرفته است که آن را مجموعه‌ای از نشانگرهای اقتصادی و اجتماعی مرتبط با سلامتی،

اصول اخلاقی، نابرابری و میزان دسترسی به خدمات و امکانات تعریف کرده‌اند (شریعتی، ۱۳۸۱: ۷۷). واحدهای پرورش ماهی به عنوان یک واحد کشاورزی-صنعتی در مناطق روستایی دارای اثرات اقتصادی، اجتماعی و محیطی متفاوتی از جمله: افزایش درآمد روستاییان فقیر، ایجاد اشتغال مستقیم و غیرمستقیم، ایجاد ارزش افزوده اقتصادی و در نهایت تأمین امنیت غذایی پایدار و کاهش فقر هستند (رضایی و درویشی، ۱۳۸۶: ۱۵۲) و با تأکید فائو بر این نکته که آبی‌پروری نقش مهمی در تأمین امنیت غذا، درآمد، اشتغال، ارزآوری و توسعه ایفا می‌کند (FAO, 2000)، اهمیت بررسی مسئله فوق بیشتر نمایان می‌گردد. پژوهش حاضر در قالب مطالعه‌ای اکتشافی به شناسایی و تحلیل ابعاد اجتماعی- اقتصادی کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله پرداخته است و در این راستا در پی پاسخگویی به سؤالات ذیل است:

- ۱- مهم‌ترین عوامل موثر بر کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله کدامند؟
- ۲- میزان تأثیرگذاری هر یک از عوامل اکتشافی بر کیفیت زندگی روستائیان شهرستان سلسله به چه اندازه‌ای است؟
- ۳- چه رابطه‌ای بین خصوصیات فردی کارکنان واحدهای پرورش ماهی و کیفیت زندگی آن‌ها وجود دارد؟

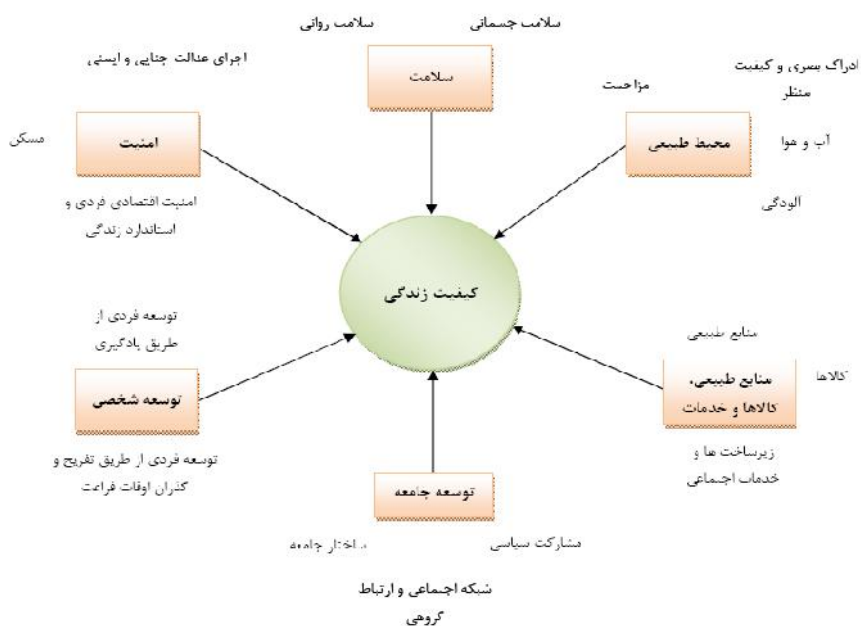
چشم‌انداز نظری^۱ و ادبیات تحقیق

دیدگاه توسعه در دوران قبل از انقلاب بر محور «رشد اقتصادی» بود که بعد از انقلاب اسلامی به دیدگاه «دگرگون ساز» تغییر جهت داد. در دیدگاه دگرگون ساز بعد از انقلاب اسلامی، انتظار خودکفایی و تلاش برای جبران محرومیت چندین ساله جامعه روستایی از راه تزریق و عرضه خدمات بیشتر و بدون برنامه در دستور کار قرار گرفت (رضوانی، ۱۳۹۰: ۲۶؛ طالب، ۱۳۷۶: ۱۹؛ غفاری، میرزایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۵). اما با ارزیابی اثرات منفی و عدم توفیق این رویکرد مجدداً زمینه برای توجه به دیدگاه‌های متناسب با رشد به ویژه در مناطق روستایی مورد توجه بیشتری قرار گرفت. همزمان با ایجاد این تغییرات در الگوهای مرتبط با توسعه و به ویژه توسعه روستایی، تحولات مهمی در بخش کیفیت زندگی پدید آمد (پاپلی یزدی و امیری، ۱۳۸۷: ۳۱؛ رضوانی، ۱۳۹۰: ۲۹). در این میان صنعتی کردن نواحی روستایی یکی از راهبردهای توسعه مناطق روستایی است که با هدف بهبود کیفیت زندگی روستاییان به اجرا درآمدند (غفاری، میرزایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۵، مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۸: ۸۳). میسرا اعتقاد دارد، صنعت همه فعالیت‌هایی را شامل می‌شود که موجب تغییر فیزیکی و شیمیایی مواد و اجسام مختلف و تبدیل آن‌ها به محصولات جدید می‌شود، خواه این تغییرات به وسیله دست یا ماشین، در کارخانه یا در منزل انجام شود (میسرا، ۱۳۶۸: ۱۵)، بنابراین فرآیندهای تولیدی که به ایجاد ارزش افزوده اقتصادی از طریق مزیت نسبی مکان‌های جغرافیایی بیانجامد خواه در استفاده از منابع پایه و مواد اولیه و خواه منابع انسانی و بهره‌بردار باشد می‌تواند در این راستا قرار گیرد. در فرآیند صنعتی شدن و صنایع تبدیلی و تکمیلی مرتبط با آن، پرسش‌هایی درباره

چگونگی زندگی کاری و کیفیت زندگی مردمی که تحت تأثیر این واحدهای صنعتی هستند (هیویت، ۱۳۷۷: ۳) مانند: آیا کارکنان این واحدهای صنعتی از مکان کار خود رضایت دارند؟ آیا از وضعیت درآمدی مناسبی برخوردارند؟ آیا کار این کارکنان به بهبود وضعیت اقتصادی، اجتماعی و زیستی مکان زندگی آن‌ها منجر می‌شود؟ و به طور کلی آیا به بهبود کیفیت زندگی آن‌ها منجر شده است؟ مطرح می‌شود.

در تحقیقات مختلف کیفیت زندگی به شیوه‌های مختلفی مفهوم سازی شده است. مولر (۱۹۸۳) کیفیت زندگی را میزان رفاه افراد و گروه‌ها تحت شرایط اجتماعی و اقتصادی عمومی می‌داند. داس (۲۰۰۸) کیفیت زندگی را به عنوان بهزیستی و یا عدم بهزیستی مردم و محیط زندگی آن‌ها تعریف می‌کند. کاتر (۱۹۹۶) نیز کیفیت زندگی را به مثابه رضایت فرد از زندگی و محیط پیرامونی تعریف می‌کند که نیازها، خواسته‌ها، ترجیحات سبک زندگی و سایر عوامل ملموس و غیر ملموسی را که بر بهزیستی همه جانبه تأثیر دارند، در بر می‌گیرد (به نقل از جعفری، ۱۳۸۸: ۲۲). گروه کیفیت زندگی سازمان بهداشت جهانی (۱۹۹۵) نیز کیفیت زندگی را به عنوان ادراک افراد از موقعیتشان در زندگی در متن نظام‌های فرهنگی و ارزشی که در آن زندگی می‌کنند و در رابطه با اهداف، انتظارات، استانداردها و علاقیشان تعریف می‌کند (بولینگ، ۱۹۹۵؛ به نقل از جواهری و همکاران، ۱۳۸۹؛ نل، ۱۹۹۳: ۹۲-۹۰؛ مصطفائی، ۱۳۸۹: ۲۰؛ بیگلریان و همکاران، ۱۳۸۴: ۵۳). در دهه ۱۹۷۰ کوشش‌هایی در جهت دستیابی به نشانگرها و شاخص‌های سلامت اجتماعی صورت پذیرفته است. برخی با اعتقاد بر ارتباط بین ساختار و مشکلات اجتماعی، به دنبال به دست آوردن شاخص کیفیت و سلامت اجتماعی بر اساس کاهش مشکل‌های اجتماعی هستند. گروهی دیگر نیز شاخص ترکیبی خود را مبتنی بر مراحل مختلف زندگی و با اقتباس از حوزه‌های مختلف کیفیت زندگی شکل داده‌اند و آن را مجموعه‌ای از نشانگرهای اقتصادی و اجتماعی مرتبط با سلامتی، اصول اخلاقی، نابرابری و میزان دسترسی به خدمات تعریف کرده‌اند (شریعتی، ۱۳۸۱: ۷۷). شاخص مشترکی که در تعیین کیفیت زندگی به کار گرفته می‌شود، شامل دو وجه عینی و ذهنی است. معیارهای عینی عمدتاً قابل لمس‌اند و جنبه‌های قابل تأیید زندگی چون شرایط اقتصادی و اجتماعی را در بر می‌گیرند و معیارهای ذهنی عمدتاً به سنجش احساسات و تصورات فرد از زندگی خود می‌پردازند (خواجه شاهکوهی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۸۶). در شرایط ایده‌آل اندازه‌گیری کیفیت زندگی، هر دو شاخص عینی و ذهنی می‌بایست منظور گردد تا بتوان تصویری جامع از شرایط زندگی افراد جامعه به دست آورد (اندروس، ۱۹۸۶). کرد زنگنه بر اساس رویکرد تلفیقی (۱۳۸۵) در تحقیق خود کیفیت زندگی را بر اساس ادراک یا ارزیابی فرد از قلمروهای مهم زندگی به شرح ذیل بررسی کرده است: بعد فردی کیفیت زندگی شامل دو جنبه رضایت از زندگی شخصی و رضایت از فرصت‌های رشد و شکوفایی فردی است. بعد خانوادگی کیفیت زندگی شامل رضایت از همسر، والدین و فرزندان بر اساس میزان هماهنگی فکری، عاطفی و شخصیتی است. بعد اجتماعی کیفیت زندگی با معرف‌هایی مانند میزان مشارکت در نهادهای مدنی، رضایت از روابط بین شخصی، رضایت از عملکرد دولت و میزان برخورداری از حمایت اجتماعی اندازه‌گیری شده است. بعد اقتصادی کیفیت زندگی شامل رضایت از تعادل بین درآمد و هزینه‌ها و وضعیت مسکن است. بعد سلامت شامل ابعاد مختلف سلامت، کیفیت تغذیه، لذت بردن از زندگی و معنادار بودن آن و میزان امید به زندگی است. بعد زیست

محیطی نیز شامل برخورداری از امکانات رفاهی در محیط زیست زندگی است (جوهری، ۱۳۸۹). بنابراین سه بعد مهم کیفیت زندگی در این رویکرد، کیفیت ذهنی، کیفیت وجودی و کیفیت عینی هستند که در راستای دستیابی به امنیت اجتماعی- اقتصادی و زیست محیطی زندگی افراد با حفظ شمول، همبستگی و انسجام اجتماعی هستند (فیلیس، ۲۰۰۶؛ ونتگوتگ به نقل از اونق، ۱۳۸۴: ۴۱). در مدیریت سلامت و مدیریت منابع انسانی نیاز به معنای زیر آمده است: شناسایی حداقل درآمد فرد، کمبودها، نقایص، مشکلات، چالش‌هایی که افراد به منظور آموزش رسمی، آموزش در حین کار و توسعه فردی با آن مواجه هستند (توماس، ۱۹۹۷: ۶۵ و ۶۶). قاسمی (۱۳۷۹) در بررسی تأثیر کیفیت زندگی کاری بر بهره‌وری نیروی انسانی به این نتیجه دست یافت که بین کیفیت زندگی کاری و بهره‌وری نیروی انسانی رابطه معناداری و مستقیمی وجود دارد. بدین مفهوم که هر چه در ایجاد سیستم کیفیت زندگی کاری سرمایه‌گذاری شود، بر بهره‌وری سازمان افزوده می‌شود و از این رو شاخص‌های رضایت شغلی با کیفیت زندگی همبستگی مثبتی دارند. با توجه به اینکه الگوی کیفیت زندگی در نقاط مختلف محل سکونت کارکنان متفاوت است، می‌توان گفت: اگر سازمان در جهت رفع نیازهای کارکنان اقدام نماید، در نهایت احساس رضایت در آن‌ها تقویت شده و از نارضایتی به سمت و سوی رضایت و طیب خاطر تغییر نگرش خواهند داد (بیگلریان و همکاران، ۱۳۸۴: ۵۹).

شکل ۱: اجزاء و شاخص‌های کیفیت زندگی از دیدگاه اکولوژی انسانی. مأخذ: Van Kamp and et al, 2003: 11

آمارها نشان می‌دهد که در بین بخش‌های تولیدکننده غذا، پرورش ماهی سریع‌ترین رشد را دارد (اسدی و همکاران، ۱۳۸۸: ۹۸). با توجه به گزارش فائو (۲۰۰۴) کل تولید آبی پروری در سال ۱۹۹۶ برابر با ۲۶.۷ میلیون تن بود که در سال ۲۰۰۱ به ۳۷ میلیون تن رسیده است. این سرعت رشد به خاطر ترکیبی از عواملی مانند افزایش جمعیت، کاهش ماهیگیری سنتی (کدی و گریفیتس، ۱۹۹۵: ۱۶۸) و تغییر الگوی مصرف در کشورهای در حال

توسعه (لم و شاهنده، ۱۹۹۷؛ تاکون، ۱۹۹۷) بوده است. در آسیا آبی‌پروری دارای سابقه کهنی است و گستره وسیعی از نظام‌های توأم کشاورزی-ماهیگیری^۲ مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد که عمدتاً در چین، بنگلادش، هند، مالزی، تایلند و ویتنام هستند (فائو، ۲۰۰۰؛ آیر، ۱۹۹۲؛ لیتل و مویر، ۱۹۸۷؛ ماتياس و همکاران، ۱۹۹۸: ۱۱). بیش از ۳۶ میلیون نفر دنیا به طور مستقیم در بخش صید و پرورش ماهی مشغول به کار هستند و در حدود ۲۰۰ میلیون نفر به طور غیر مستقیم از درآمدهای آن بهره‌مند می‌شوند (گارسیا و نوتون، ۱۹۹۷: ۳۵۱). در ایران نیز تولید آبی‌پروری در سال ۱۳۸۲ برابر با ۱۱.۱۷۵ تن بود که بر اساس آمار فائو، ایران در تولید ماهیان سرد آبی در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۲ به طور متوسط ۳۷.۶ درصد رشد داشته است (فائو، ۲۰۰۴). نازی^۳ (۲۰۰۴) در تحقیقی با عنوان ارزیابی آبی‌پروری در ایالت زنجبار کشور تانزانیا به بررسی اقتصادی-اجتماعی آبی‌پروری در دو روستای زلا پارک و ماکو پرداخته است. نتایج این تحقیقات نشان می‌دهد که نسبت بیشتری از مردان در مقایسه با زنان در فعالیت‌های آبی‌پروری فعالیت می‌کنند. تقاضای روستائیان برای ماهی پرورشی به طور متوسط ۲۱ کیلو گرم برای هر خانواده در ماه است که به نسبت سال‌های قبل ۱۶٪ رشد داشته است. اوبای^۴ (۲۰۰۴) در تحقیقی با عنوان اقتصاد پرورش ماهی در ایالت ایموی نیجریه که با استفاده از فن پرسشنامه صورت گرفته نشان می‌دهد که بازده خالص برای سیستم‌های غیر متمرکز بیشتر از سیستم‌های متمرکز است. نتایج تابع تولید نیز نشان داد که پرورش دهندگان در سیستم غیر متمرکز هم از لحاظ فنی و هم از لحاظ اقتصادی کارآمدتر از پرورش دهندگان در سیستم متمرکز هستند.

شارما و همکاران (۱۹۹۹) به تحلیل کارایی واحدهای پرورش ماهی پرداختند و نتایج آن‌ها نشان داد که کارایی مزارع چند منظوره تولید محصول و پرورش ماهی در چین را ارزیابی نمودند. آن‌ها میانگین کارایی اقتصادی واحدها را ۷۴٪ برآورد کردند. اسدی، کلانتری و همکاران (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان تحلیل اثرات اقتصادی احداث حوضچه‌های پرورش ماهی شهرستان اردل در استان چهارمحال بختیاری، نشان دادند که گسترش صادرات و افزایش درآمد پرورش دهندگان از مهم‌ترین اثرات اقتصادی احداث حوضچه‌های پرورش ماهی به شمار می‌روند. در نهایت طبق نتایج تحلیل عاملی، اثر بهبود سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی و غیر کشاورزی به عنوان مهم‌ترین اثر اقتصادی احداث حوضچه‌های پرورش ماهی شناسایی گردید. صالحی (۱۳۸۱)، در تحقیقی با هدف شناسایی نیازهای تحقیقات اقتصاد آبی‌پروری در ایران انجام داده است بیان نمود که توسعه آبی‌پروری نقش مهمی در افزایش اشتغال، ارزآوری و توسعه روستایی دارد. مین داک (۲۰۰۷) با بررسی رابطه میان میزان سرمایه‌گذاری در احداث واحدهای پرورش ماهی و درآمد کشاورزان در جنوب ویتنام، به این نتایج رسید که بین میزان سرمایه‌گذاری در واحدهای پرورش ماهی و افزایش درآمد کشاورزان رابطه مثبت و معنی دار وجود دارد و سرمایه‌گذاری در منطقه مورد مطالعه باعث بهبود وضعیت اقتصادی کشاورزان شده است. همچنین مطالعه نان و همکاران (۲۰۰۴) در مکنونگ دلتا در ویتنام نشان داد که آبی‌پروری موجب بهبود وضعیت اقتصادی، افزایش درآمد و کاهش فقر در

2 IAA

3 Ngazy

4 Obasi

مناطق روستایی شده است. این نتایج توسط ادوارد و همکاران (۲۰۰۴) و تو (۲۰۰۷) نیز تایید شده است. دوگان و همکاران (۲۰۰۶) نیز مطالعه‌ای که در مناطق گرمسیری آفریقا آسیا انجام داده‌اند چنین نتیجه‌گیری نمودند، در مناطقی که به مراکز پرورش آبزیان از طریق سیستم‌های مختلف نگهداری توجه بیشتری شده، درآمد و امنیت غذایی ساکنین آن نواحی افزایش یافته است. (به نقل از اسدی، کلانتری و همکاران ۱۳۸۸). عادل (۱۳۸۵)، در مقاله‌ای با عنوان «آبزی‌پروری، توسعه امنیت غذایی و کاهش فقر» به بررسی اثرات، کارکردهای اقتصادی و اجتماعی و تنگناهای آبزی‌پروری پرداخته است. از نتایج این تحقیق می‌توان به اثر آبزی‌پروری بر کاهش فقر، ایجاد اشتغال، توسعه صادرات، توسعه روستایی و امنیت غذایی اشاره نمود. فرانکیس و هرشنر^۵ (۲۰۰۳) اثرات مثبت پرورش آبزیان را شامل موارد زیر می‌دانند: افزایش درآمد معیشتی خانوارها از طریق ایجاد تنوع در منابع درآمدی و غذایی، تقویت و گسترش درآمدهای جانبی از طریق اشتغال‌زایی و کاهش قیمت‌های مواد غذایی و افزایش امنیت غذایی خانوار و بهبود تغذیه آن‌ها. نتایج تحقیق احمد و لوریکا (۲۰۰۲) که به بررسی ارتباط بین توسعه و گسترش واحدهای پرورش ماهی با میزان امنیت غذایی و میزان درآمد کشاورزان پرداخته است، حاکی از وجود رابطه مثبت بین افزایش تعداد این واحدها و میزان درآمد کشاورزان بود. نتایج دیگر این مطالعه نشان می‌دهد که توسعه سیاست‌های ملی در حمایت از پرورش دهندگان ماهی موجب کاهش فقر و تأمین امنیت غذایی می‌گردد. ادوارد (۲۰۰۰)، نیز در تحقیق خود اظهار داشته است که آبزی‌پروری موجب ایجاد ارزش افزوده اقتصادی، افزایش درآمد روستاییان فقیر و موجب ایجاد اشتغال به طور مستقیم و غیرمستقیم در واحدهای پرورش آبزیان و بخش‌های مرتبط با آن نظیر شبکه‌های تولید بچه ماهی، بازارهای زنجیره‌ای فروش و مراکز خدماتی این واحدها شده است.

پس از بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی آبزی‌پروری بر کیفیت زندگی کاری کارکنان این واحدها و همچنین مردم روستاهای هم‌جوار آن‌ها در مقیاس‌های وضعیت اقتصادی، تابع تولید، بهداشت عمومی، رفتار و سلامت اجتماعی، انسجام و همبستگی اجتماعی، امنیت شغلی کارکنان و امثال آن در این پژوهش بر اساس مدل تلفیقی کیفیت زندگی به تحلیل این اثرات بر کیفیت زندگی از نظر کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی پرداخته شده است (جدول ۱ و ۲).

جدول ۱: شاخص‌ها و معرف‌های مورد بررسی در تحلیل بعد اجتماعی کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی

شاخص	گویه‌ها	شاخص	گویه‌ها
زندگی	لذت بردن از زندگی.	روابط اجتماعی	احساس رضایت از ارتباطات با دیگران.
	افزایش حس معنادار بودن زندگی.		مشارکت در گروه‌های دوستی.
	احساس شادابی و شادکامی از زندگی.		افزایش روابط صمیمانه با همسایگان.
	رضایت از زندگی فعلی در مقایسه با گذشته.		افزایش انسجام و تعادل در روابط خانوادگی و خویشاوندی.

⁵ Franki and Hershner.

بهبود زیرساخت‌ها و جذب توریسم	افزایش ارتباطات با شهرها و روستاهای هم‌جوار.	بهبود ذهنی	کاهش حالات خلق غمگین، ناامیدی، اضطراب و افسردگی
	افزایش تأسیسات و ساخت و سازها در نزدیکی واحدهای پرورش ماهی که به جذب بیشتر افراد به سوی این واحدها کمک کند.		احساس اضطراب و افسردگی و جلوگیری از انجام کار.
وضعیت زیست محیطی	رضایت از وضعیت امکانات و تأسیسات موجود در محل کار و سکونت.	وضعیت تغذیه	افزایش مقدار مصرف آبزیان در برنامه غذایی روستائیان.
	آلودگی زیست محیطی حاصل از افزایش واحدهای تولیدی پرورش ماهی.		افزایش مصرف آبزیان و بهبود سبد غذایی خانوار.
	تغییر کاربری زمین‌های زراعی به تأسیسات پرورش ماهی.		بهبود برابری مصرف آبزیان در سطوح مختلف درآمدی.
	تغییر چشم انداز زیستی منطقه.		

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۲: شاخص‌ها و معرف‌های مورد بررسی در تحلیل بعد اقتصادی کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی

شاخص	گویه‌ها	شاخص	گویه‌ها
بهبود سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی و غیرکشاورزی	ایجاد اشتغال در بخش‌های مرتبط با پرورش آبزیان.	بهبود وضعیت اشتغال	سرمایه‌گذاری بیشتر در بخش‌های مرتبط با کشاورزی.
	تقاضای واحدهای پرورش ماهی برای نیروی کار روستایی.		سرمایه‌گذاری بیشتر در بخش‌های صنعت و خدمات.
	افزایش اندازه و تعداد واحدهای تولیدی پرورش ماهی.		گسترش بازار مناسب برای محصولات تولیدی.
	افزایش فرصت‌های شغلی مرتبط با پرورش ماهی مانند حمل و نقل.		سرمایه‌گذاری بیشتر در زمینه پرورش انواع آبزیان.
بهبود تقاضا و گسترش نوآوری	بهبود وضعیت حمل و نقل در منطقه.	بهبود زیرساخت‌ها و جذب توریسم	بکارگیری روش‌های نوین و ابتکار در تولید و پرورش آبزیان.
	افزایش پیمانکارهای مرتبط با تأسیسات پرورش ماهی.		افزایش تقاضای روستائیان برای مصرف ماهی و آبزیان.
بهبود وضعیت درآمد	گسترش صنایع تبدیلی و بسته‌بندی انواع آبزیان.	صادرات	افزایش درآمد برای کارکنان واحدهای پرورش ماهی.
	افزایش صادرات به شهرها و استان‌های هم‌جوار.		ایجاد ارزش افزوده بیشتر در بخش پرورش ماهی.
	گسترش تقاضای خارج از استان و افزایش صادرات به بازارهای خارجی.		افزایش قدرت خرید کارکنان.

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۳.

روش تحقیق

پژوهش حاضر در دسته مطالعات اکتشافی و توصیفی- تحلیلی قرار دارد که با روش پیمایش میدانی و به کمک ابزار پرسشنامه و مراجعه حضوری پرسشگر به افراد نمونه صورت گرفته است. از آنجا که هدف این پژوهش کشف عوامل تأثیرگذار بر ابعاد اقتصادی- اجتماعی کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله است، ابتدا با انجام مطالعه‌ای اسنادی و دقیق به گزینش مناسب شاخص‌ها و متغیرهای ابعاد اقتصادی و اجتماعی که در کیفیت زندگی تأثیرگذارند به تهیه پرسشنامه‌ای محقق ساخته اقدام شد. در مرحله بعد با مراجعه به منطقه و انجام یک مطالعه راهنما^۶ به همراه مشاهدات میدانی و مصاحبه مستقیم نگران‌دگان با ۱۵ تن از اعضای جامعه مورد مطالعه به روایی مناسب ابزار تحقیق دست یافتیم؛ برای تعیین پایایی نیز از آلفای کرونباخ استفاده شد ($p=0/863$) که برای تحقیق حاضر رضایت بخش بود. با توجه به هدف تحقیق که سنجش کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی است، جامعه آماری پژوهش ۱۶۰ تن از کارکنان ۳۵ واحد پرورش ماهی در شهرستان سلسله را تشکیل می‌دهند که به صورت تمام شمار انتخاب شده‌اند. تجزیه و تحلیل داده‌ها در دو سطح توصیفی (توزیع فراوانی، درصد، میانگین و ضریب تغییرات) و استنباطی (تحلیل عاملی، همبستگی و مقایسه میانگین‌ها)، به کمک نرم افزار SPSS انجام شد، همچنین جهت تشخیص مناسب بودن داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی از روش KMO و آزمون بارتلت استفاده گردید. لازم به ذکر است که برای سنجش ابعاد اجتماعی- اقتصادی کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی بعد از مرور منابع و مشورت با کارشناسان و متخصصان و در نظر گرفتن شرایط منطقه‌ای پس از مطالعه راهنما، مقیاسی مرکب از ۱۲ شاخص و ۳۴ گویه (ابعاد اجتماعی- اقتصادی) تدوین و در اختیار پرورش دهندگان ماهی قرار گرفت؛ تا دیدگاه خود را درباره تأثیر هر کدام از متغیرها در قالب طیف لیکرت بیان نمایند. این طیف ۵ گزینه خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد را شامل می‌شود و از پاسخگویان خواسته شد تا به هر سؤال بر اساس شدت تأثیر، یک عدد از صفر تا پنج اختصاص دهند.

منطقه مورد مطالعه

شهرستان سلسله با مساحتی بالغ بر ۱۴۹۲ کیلومتر در موقعیت جغرافیایی ۴۸ درجه و ۳۸ دقیقه تا ۴۷ درجه و ۵۰ دقیقه طول شرقی و ۳۳ درجه و ۳۸ دقیقه تا ۳۴ درجه و ۲۲ دقیقه عرض شمالی در شمال غربی استان لرستان قرار گرفته است. این شهرستان دارای دو بخش (مرکزی و فیروزآباد) دارای مرکز شهری، ۶ دهستان و ۲۵۸ آبادی دارای سکنه است که جمعیت آن بر اساس آمار سال ۹۰ برابر با ۷۳۱۵۴ نفر است، که از کل جمعیت این شهرستان تعداد ۴۰۰۲۱ نفر (۲۰۰۴۲ مرد و ۱۹۹۷۹ زن) در مناطق روستایی زندگی می‌کنند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰: ۴۲).

شهرستان سلسله با برخورداری از ۲۶۸ چشمه، یک عدد قنات، ۲۴۴ چاه عمیق و ۳۷ چاه نیمه عمیق با حجم مقدار تخلیه زیرزمینی برابر با ۵۴.۱۸۴ میلیون متر مکعب و برخورداری از رودهای دائمی و فصلی بسیار زیاد و قابلیت تولید ۲ هزار تن ماهی در سال زمینه برای تبدیل این منطقه به عنوان یکی از مناطق مستعد برای پرورش

۶. Pre-test

ماهیان سردآبی را فراهم آورده است (سالنامه آماری لرستان، ۱۳۹۰). شهرستان سلسله با برخورداری از ۳۵ کارگاه فعال پرورش ماهی در مساحت استخری برابر با ۶۴۳۶۲ متر مربع ظرفیت تولیدی بالغ بر ۱۷۷۵ تن ماهی را دارا است (سالنامه آماری لرستان، ۱۳۹۰). بر اساس آمار موجود تعداد ۱۳ فقره جواز تأسیس پرورش آبزیان و ۲۱ پروانه ایجاد تأسیسات مربوط به واحدهای کارگاهی پرورش ماهی در مناطق روستایی شهرستان سلسله با اعلام پشتیبانی مالی مؤسسات تأمین اعتبار برای سال ۹۲ و ۹۳ صادر شده است که در بین اهداف تأسیس آن‌ها تولید و فرآوری چند برابر انواع متنوع آبزیان و صادرات آن‌ها به خارج از کشور نیز به چشم می‌خورد (فرمانداری شهرستان سلسله، ۱۳۹۲).

یافته‌های توصیفی

تحلیل یافته‌های توصیفی حاصل از پاسخگویان نشان می‌دهد که از بین ۱۶۰ پاسخگو تعداد ۱۱۲ نفر (۷۰ درصد) مرد و ۴۸ نفر (۳۰ درصد) زن هستند. تعداد ۲۱ نفر (۱۳/۱ درصد) مجرد و ۱۳۹ نفر (۸۶/۹ درصد) متأهل هستند. به طور کلی میانگین سنی پاسخگویان، ۳۷/۹۳ سال را نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی پاسخگویان در رده سنی ۲۸ تا ۳۵ سال با تعداد ۵۷ نفر است. نتایج آمار توصیفی برای سطح تحصیلات پاسخگویان در پنج طبقه نشان می‌دهد که ۵۴ نفر (۳۳/۸ درصد) بی‌سواد، ۲۲ نفر (۱۳/۸ درصد) ابتدایی، ۱۶ نفر (۱۰ درصد) سیکل، ۲۰ نفر (۱۲/۵ درصد) دیپلم و ۴۸ نفر باقیمانده (۳۰ درصد) فوق دیپلم و بالاتر هستند. در بیان شغل اصلی مشخص شد که از بین ۱۶۰ نفر پاسخگوی جامعه مورد مطالعه تعداد ۱۰۳ نفر (۶۴/۳۷ درصد) به صورت دائم به عنوان کارگر در واحدهای پرورش ماهی کار می‌کنند و تعداد ۱۴ نفر (۸/۷۵ درصد) نیز در کنار کار به عنوان پرورش دهنده ماهی به کشاورزی و یا کارگری در برخی اوقات از سال می‌پردازند، و تمام پاسخگویان از روستائیان بومی ساکن در منطقه مورد مطالعه هستند. با توجه به مصاحبه‌های صورت گرفته مشخص شد که ۴۸ زن پرورش دهنده ماهی اغلب در کارهای سبک‌تری نسبت به مردان شرکت می‌کنند و تمام ۱۶۰ نفر تشکیل دهنده جامعه مورد مطالعه، از سوی واحدهای پرورش ماهی تحت پوشش بیمه «خدمات درمانی» هستند.

در جریان مصاحبه مشخص شد که مالکیت ۳۵ واحد پرورش ماهی در شهرستان سلسله از نوع خصوصی است که قریب به ۸۰ درصد از سرمایه‌گذاران آن‌ها بومی منطقه محسوب نمی‌شوند. همچنین مشخص شد که منابع اولیه تأمین اعتبار مالی این واحدها از سرمایه شخصی مؤسسان آن‌ها بوده است که در مراحل بعدی به دلیل وجود سرمایه از منابع مالی بانک‌های کشاورزی و صادرات بهره گرفته‌اند.

یافته‌های استنباطی

معرف‌های مورد استفاده در تحلیل عاملی شامل ۱۶ معرف اقتصادی و ۱۸ معرف اجتماعی هستند که در جریان پیمایش از بین ۱۶۰ تن از کارکنان واحدهای پرورش ماهی در منطقه مورد مطالعه، گردآوری شده‌اند. به منظور

بررسی مناسب بودن داده‌ها در تحلیل اکتشافی، ابتدا شاخص کفایت نمونه‌برداری^۷ و آزمون ضریب بارتلت محاسبه شده تا پس از حصول اطمینان از توانایی انجام تحلیل اکتشافی، فرآیند انجام تحلیل با شیوه تحلیل مؤلفه‌های اصلی ادامه خواهد یافت. ارزش KMO برای این مطالعه ۰/۷۴۳ و آزمون بارتلت که برای تشخیص مقدار همبستگی مدل عاملی تحقیق است ($\chi^2 = 2345/246$ & $df = 214$) با سطح معناداری ۰/۰۰۰ ۰/۰۰۱ نشان می‌دهد که داده‌های بدست آمده برای تحلیل عاملی مناسب هستند (جدول ۳).

جدول ۳: آزمون بارتلت و شاخص کفایت نمونه‌برداری

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.(KMO)		۰/۷۴۳
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	۲۳۴۵/۲۴۶
	df	۲۱۴
	Sig	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳.

عوامل نهفته در آزمون با روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی و چرخش واریماکس استخراج شدند. نتایج حاصل از تحلیل عاملی (جدول ۴) نشان می‌دهد که برای استخراج عامل‌ها از دو معیار، مقدار ویژه (مقدار ویژه بالاتر از ۱) و اسکری پلات استفاده شده است. میزان پایایی درونی برای معرف‌های بعد اجتماعی ۰/۸۷۷ و برای بعد اقتصادی ۰/۸۴۹ است، که نشانگر پایایی درونی بالا، میان معرف‌های بعد اجتماعی و اقتصادی در این مطالعه است. نتایج حاصل از تحلیل عاملی با ارزش ویژه بالاتر از عدد ۱ هفت عامل کلیدی را برای تعیین ابعاد وضعیت اقتصادی و اجتماعی کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله محاسبه کرده است که معرف‌های انتخاب شده در درون هر یک از این عوامل دارای بیشترین بار عاملی نزدیک به هم هستند. این ۷ عامل پس از چرخش واریماکس قادر بوده‌اند ۸۴/۵۵ درصد از کل واریانس را تبیین می‌کنند، که در مقایسه با تحقیقات مشابه آن در علوم انسانی و اجتماعی مقدار مناسب و رضایت‌بخشی است. از بین عوامل محاسبه شده عوامل اول تا سوم مربوط به بعد اجتماعی و عوامل چهارم تا هفتم به بعد اقتصادی اختصاص دارند. عامل نخست که «سرزندگی و بهزیستی ذهنی» نام دارد مربوط به بعد اجتماعی است که با تبیین مقدار ۲۶/۰۷۲ درصد از کل واریانس مهم‌ترین عامل تحلیلی محاسبه شده در این پژوهش را تشکیل می‌دهد. بعد از انجام مراحل تجزیه و تحلیل عامل‌ها، نام‌گذاری عامل‌های هفت‌گانه تحقیق برای تعیین و تشخیص ابعاد اقتصادی و اجتماعی کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی در ناحیه مورد مطالعه به شرح زیر هستند:

عامل اول: این مؤلفه به عنوان «سرزندگی و بهزیستی ذهنی» نام‌گذاری شده است. معرف‌های اصلی این مؤلفه که دارای بارهای عاملی بالایی بودند، به ترتیب مواردی چون لذت بردن از زندگی، احساس شادابی، معنادار بودن

۷. KMO

زندگی، رضایت از توانایی انجام امور، وضعیت کلی سلامت، لذت بردن از زندگی در مقایسه با گذشته، کاهش اضطراب جلوگیری از انجام کارها را شامل می‌شدند.

عامل دوم: این عامل به عنوان «روابط و همبستگی اجتماعی» نام‌گذاری شده است. قوی‌ترین بارها در این عامل به ترتیب مربوط به معرفه‌های رضایت از ارتباطات با سایر افراد و همکاران، مشارکت در گروه‌های دوستی، روابط صمیمانه با همسایگان، رضایت از امکانات حمل و نقل بوده است. این عامل با مقدار ویژه $4/687$ بوده و توانسته است $13/78$ درصد از واریانس کل را تبیین کند.

عامل سوم: این مؤلفه بیشترین بار عاملی را با معرفه‌های رضایت از شرایط محل سکونت، پراکنندگی در برابری مصرف آبزیان، مصرف آبزیان در سبد غذایی، بهبود برنامه غذایی، همدردی، وابستگی‌های اجتماعی، اضطراب و افسردگی پایین و بهبود وضعیت حمل و نقل مربوط به ایاب و ذهاب؛ بنابراین می‌توان آن را به عنوان «بهبود تغذیه و امنیت اجتماعی» نام‌گذاری کرد. این عامل مقدار ویژه‌ای برابر با $3/042$ دارد که توانسته $8/946$ درصد از واریانس کل را تبیین کند.

عامل چهارم: این مؤلفه به عنوان «سرمایه‌گذاری و صادرات» نام‌گذاری شده است. قوی‌ترین بارهایی که موجب قرارگیری آن‌ها در دسته این عامل شده است مربوط به متغیرهای سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی و غیر کشاورزی، بهبود وضعیت بخش صنعت و خدمات در ارتباط با توسعه تولید انواع آبزیان، گسترش بازارهای مناسب و سرمایه‌گذاری در پرورش آبزیان، صادرات به بازارهای داخل و خارج از استان است. این عامل با مقدار ویژه $2/772$ توانسته است $8/153$ درصد واریانس را تبیین کند.

عامل پنجم: این مؤلفه به دلیل وجود معرفه‌های افزایش نیاز به نیروی شاغل در واحدهای پرورش آبزیان منطقه، افزایش اشتغال در بخش‌های مرتبط با پرورش ماهی در منطقه و فراتر از آن مانند حمل و نقل، افزایش اشتغال غیر مستقیم، افزایش تعداد واحدهای پرورش آبزیان، افزایش درآمد کارکنان واحدهای پرورش ماهی، افزایش قدرت خرید روستائیان به خصوص کارکنان به عنوان «اشتغال و درآمد» نام‌گذاری شده است. مقدار ویژه این عامل $2/102$ و مقدار واریانس تبیین کننده $6/183$ است.

عامل ششم: مؤلفه مذکور به دلیل معرفه‌های ایجاد و تنوع در روش‌های نوین برای تولید و پرورش ماهی و حمل و نقل آن‌ها، افزایش تعداد واحدهای پرورشی، افزایش تقاضای روستائیان برای خرید ماهی، صنایع تبدیلی و تکمیلی و ایجاد ارزش افزوده با عنوان عامل «بهبود تقاضا و گسترش نوآوری» نام‌گذاری شده است. با مقدار ویژه $1/92$ و مقدار تبیین واریانسی برابر با $5/647$ است.

عامل هفتم: مؤلفه هفتم به دلیل وجود بارهای هم اندازه در معرفه‌های تغییر در چشم اندازه‌های کشاورزی، افزایش آلودگی محیط زیست بر اثر پرورش ماهی، تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی به تأسیسات، از بین رفتن زمین‌های حاصلخیز با عنوان عامل «بهبود زیرساخت‌ها و تغییرات زیست محیطی» شناخته شده است. این عامل با مقدار ویژه $1/574$ توانسته است $4/629$ درصد از کل واریانس را تبیین کند.

جدول شماره ۴: ماتریس بارهای عاملی برای استخراج عوامل موثر بر کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی

عواملها										معرفها
۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
									۰/۴۴۳	لذت از زندگی
									۰/۸۰۶	معناداری زندگی
									۰/۸۵۰	احساس شادابی در زندگی
									۰/۸۵۵	رضایت از زندگی فعلی
							۰/۷۱۴		۰/۷۱۶	اضطراب و افسردگی
									۰/۷۹۹	خلق غمگین
		۰/۶۷۴							۰/۷۹۹	رضایت از ارتباطات با سایر افراد
									۰/۷۶۲	مشارکت در گروه دوستی
									۰/۷۳۶	روابط صمیمانه با همسایگان
									۰/۶۸۰	امکانات و حمل و نقل
							۰/۶۸۰			بهبود حمل و نقل مرتبط با واحدها
							۰/۶۹۵			پراکندگی برابری مصرف آبیان
							۰/۸۳۳			مصرف آبیان در برنامه غذایی
			۰/۷۶۸				۰/۷۶۷			محل سکونت
							۰/۶۷۴			همدردی
							۰/۸۶۹			وابستگی های اجتماعی
		۰/۶۹۵		۰/۴۱۸			۰/۵۹۸			سبد غذایی
			۰/۴۱۸			۰/۵۷۴				صنایع تبدیلی
						۰/۶۱۰				استان های هم جوار
						۰/۹۴۰				صادرات خارجی
				۰/۵۱۱		۰/۶۷۳				صنعت و خدمات
						۰/۷۷۱				گسترش بازار
						۰/۶۰۲				پرورش آبیان
					۰/۷۹۱					ارزش افزوده
					۰/۷۰۸					افزایش درآمد کارکنان
	۰/۴۱۳				۰/۷۸۶					اشتغال مرتبط با پرورش ماهی
					۰/۶۹۵					افزایش اشتغال در منطقه
					۰/۷۳۳					افزایش تعداد واحدهای پرورشی
۰/۶۱۸				۰/۷۰۸						روش های نوین
	۰/۷۵۱			۰/۶۳۶						تقاضا برای مصرف
										افزایش درآمد حاصل از توریسم
			۰/۷۱۹							افزایش آلودگی محیط زیست
۰/۷۰۷			۰/۵۸۰							تغییر در چشم انداز کشاورزی
۱/۰۸۹	۱/۱۶۲	۱/۳۲۶	۱/۵۷۴	۱/۹۲	۲/۱۰۲	۲/۷۷۲	۳/۰۴۲	۴/۶۸۷	۸/۸۶۵	مقدار ویژه
۳/۲۲۹	۳/۴۲۳	۴/۴۸۹	۴/۶۲۹	۵/۶۴۷	۶/۱۸۳	۸/۱۵۳	۸/۹۴۶	۱۳/۷۸۵	۲۶/۰۷۲	واریانس
۸۴/۵۵۶										واریانس کل

منبع: یافته های تحقیق، ۱۳۹۳.

در قسمت دوم با استفاده از تحلیل رگرسیون چند متغیره به روش گام به گام^۸، میزان تأثیر متغیرهای مستقل بر ابعاد اقتصادی و اجتماعی (بهبود کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی) مورد بررسی قرار گرفت. ویژگی روش مذکور این است که در آغاز با مقایسه تمام متغیرهای مستقل، مهم‌ترین عامل وارد معادله شده و به عنوان مهم‌ترین عاملی که بیش‌ترین قدرت تبیین متغیر وابسته را دارد در نظر گرفته می‌شود؛ این روند هم‌چنان در گام‌های دیگر نیز تکرار می‌شود، تا وقتی که هیچ متغیر مستقلی توانایی ورود به معادله رگرسیونی را نداشته باشد. نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون نشان می‌دهد که پنج عامل «سرزندگی و بهزیستی ذهنی» در گام اول، «روابط و همبستگی اجتماعی» در گام دوم، «بهبود تغذیه و امنیت اجتماعی» در گام سوم، «سرمایه‌گذاری و صادرات» در گام چهارم و «اشتغال و درآمد» در گام پنجم، به ترتیب میزان اهمیتی که در تبیین متغیر وابسته را داشته‌اند، وارد معادله رگرسیونی شده‌اند و در مجموع این ۵ عامل توانسته‌اند حدود ۶۳/۱۳ درصد از تغییرات بهبود کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله را تبیین کنند که این مقدار برای تحقیقات پیش‌بینی کننده رقم مناسب و قابل قبولی است.

جدول شماره ۵: تحلیل عوامل موثر بر کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی با استفاده از تحلیل رگرسیونی

چند متغیره

گام	متغیر مستقل	R	R ²	F	B	Beta	T	Sig T
اول	عامل اول	۰/۹۰۳	۰/۸۱۵	۶۹۷/۴۰	۱/۷۰۵	۰/۹۰۳	۲۶/۴۰۸	۰/۰۰۰
دوم	عامل دوم	۰/۹۴۸	۰/۸۹۹	۷۰۰/۳۰	۰/۶۳۲	۰/۲۹۲	۱۱/۴۳۲	۰/۰۰۰
سوم	عامل سوم	۰/۹۶۶	۰/۹۳۴	۷۳۶/۶۸۷	۰/۶۸۹	۰/۲۷۵	۹/۰۸۲	۰/۰۰۰
چهارم	عامل چهارم	۰/۹۸۴	۰/۹۶۸	۴۶۵/۳۶	۰/۷۳۳	۰/۳۷۶	۱۲/۷۴۶	۰/۰۰۰
پنجم	عامل پنجم	۰/۹۳۳	۰/۹۹۰	۶۳۴/۱۲	۰/۵۴۷	۰/۳۳۴	۱۱/۹۲۵	۰/۰۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق

بر اساس آنچه که در تحلیل رگرسیون خطی برای شناسایی مؤثرترین عامل در بهبود کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی در جدول ۵ نشان داده شده است، عامل اول یعنی «سرزندگی و بهزیستی ذهنی» با معرفت-های لذت از زندگی، معنادار بودن زندگی، احساس شادابی و جز آن، با مقدار بتای (برای پیش‌بینی تغییرات) ۰/۹۰۳ و سطح معناداری ۰/۰۰۰ دارای بیشترین اثرگذاری بر روی بعد اجتماعی کیفیت زندگی و به عبارتی بهبود کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی شهرستان سلسله است ($t = ۲۶/۴۰$ ، $p = ۰/۹۰۳$). در صورتی که رابطه بین متغیرهای مورد بررسی در رگرسیون معنادار باشد، می‌توان آن را با استفاده از الگوهای ریاضی بیان کرد. اساس مقادیر بتا، معادله‌ی رگرسیون چند متغیره در تحقیق حاضر به صورت ذیل است:

$$QOL_i = (0.903 * f_1 + 0.292 * f_2 + 0.275 * f_3 + 0.376 * f_4 + 0.334 * f_5)$$

با توجه به مقادیر بتا در معادله بالا، در ادامه به ذکر متغیرهای اساسی تأثیرگذار در بهبود وضعیت کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله که متشکل از ابعاد اقتصادی و اجتماعی است به صورت ذیل است:

QOL_i = سرزندگی و بهزیستی ذهنی = f_1 ، روابط و همبستگی اجتماعی = f_2 ، بهبود تغذیه و امنیت اجتماعی = f_3 ، سرمایه‌گذاری و صادرات = f_4 اشتغال و درآمد = f_5 . در قسمت سوم به بررسی تأثیر متغیرهای زمینه‌ای تحقیق اعم از سن، جنس، تأهل و مجرد، مقدار درآمد و وضعیت مسکن بر روی میزان کیفیت زندگی آن‌ها با آزمون آنالیز واریانس یک طرفه و مقایسه میانگین‌ها پرداخته شده است (جدول ۶).

جدول شماره ۶: آزمون واریانس و تفاوت میانگین کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی بر حسب خصوصیات فردی.

متغیر	مقوله	فراوانی	میانگین	مقدار F	معناداری
جنسیت	مرد	۱۱۲	۳/۴۲	۰/۳۸۳	۰/۱۷۱
	زن	۴۸	۳/۱۹		
سن	کمتر از ۳۰ سال	۵۲	۳/۴۳	۰/۱۹۲	۰/۸۶۰
	بین ۳۰ تا ۵۰ سال	۹۱	۳/۵۳		
	بیشتر از ۵۰ سال	۱۷	۳/۲۴		
وضعیت تحصیلات	بی سواد	۵۴	۳/۴۳	۰/۹۹۲	۰/۲۳۳
	ابتدایی	۴۲	۳/۳۶		
	سیکل	۲۵	۳/۴۹		
	دیپلم دانشگاهی	۳۳	۳/۳۱		
وضعیت تأهل	متأهل	۱۳۹	۳/۳۹	۵/۴۴۸	۰/۰۰۱**
	مجرد	۲۱	۳/۲۲		
وضعیت درآمد	کمتر از ۷۰۰ هزار تومان	۷۸	۳/۱۳	۸/۳۵۲	۰/۰۰۰**
	بین ۷۰۰ هزار تا یک میلیون	۶۴	۳/۲۴		
	بین یک تا ۱.۵ میلیون	۱۳	۳/۵۵		
	بیشتر از ۱.۵ میلیون	۵	۳/۳۹		
وضعیت مسکن	شخصی	۱۴۳	۳/۶۵	۲/۲۱۱	۰/۰۴۴*
	متعلق به اقوام و آشنایان	۱۷	۳/۱۱		

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳. * معناداری در سطح خطای ۰/۰۵، ** معناداری در سطح خطای ۰/۰۰۱

در اینجا فرض آزمون بر این است که امتیاز میانگین پاسخگویان در طبقات مختلف با هم برابر است. برای محاسبه تأثیر ویژگی‌های دموگرافیک پاسخگویان بر کیفیت زندگی آن‌ها از دو روش استفاده شده است، هنگامی که امتیاز کیفیت زندگی برای دو طبقه مانند جنسیت، تأهل. وضعیت مسکن مقایسه شده باشد از مقایسه میانگین‌ها و زمانی از آزمون آنالیز واریانس یک طرفه استفاده شده که امتیاز کیفیت زندگی بیش از دو طبقه مقایسه شده‌اند مثلاً در بیان وضعیت درآمد، تحصیلات و سن. برای آنالیز واریانس یک طرفه، سطح معناداری در سطح حداکثر خطای ۰/۰۵ انتخاب شده است. به طور کلی، نتایج بدست آمده از آزمون واریانس نشان می‌دهد که بین متغیرهای جنس، سن و تحصیلات با کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله دارای رابطه معنادار نیست ولی با متغیرهای وضعیت تأهل، میزان درآمد و وضعیت مسکن کارکنان دارای رابطه معنادار است.

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش برای شناسایی عوامل موثر بر ابعاد اجتماعی - اقتصادی کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی شهرستان سلسله از روش اکتشافی مطالعه کیفی به همراه روش تحلیل عاملی استفاده شد. ابتدا با انجام یک مطالعه اسنادی به تهیه یک بنیان نظری و ادبیات تحقیق اقدام شد که در جریان آن شاخص‌های اصلی کیفیت زندگی بر اساس دیدگاه تطبیقی و شاخص‌های دیدگاه اکولوژی انسانی مورد گزینش قرار گرفتند. در مرحله بعد و در جریان مشاهدات و مصاحبه اولیه نگارندگان با برخی از سرپرستان واحدهای پرورش ماهی و ۱۵ تن از اعضای جامعه مورد مطالعه در طی مطالعه‌ای راهنما به رفع نواقص مربوط به شاخص‌ها و متغیرهای مورد نیاز پرداخته شد و روایی (با روایی محتوایی) و پایایی (آلفای کرونباخ) ابزار تحقیق مورد تأیید قرار گرفت. بر اساس مطالعات چندگانه نگارندگان تعداد ۱۱ شاخص و ۳۴ متغیر برای شناسایی مؤلفه‌های تأثیرگذار ابعاد اقتصادی و اجتماعی کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله گزینش شدند. داده‌های مورد نیاز در جریان پیمایش از ۳۵ کارگاه پرورش ماهی در سراسر شهرستان سلسله و از بین ۱۶۰ تن از کارکنان روستایی این واحدها که به صورت تمام شمار انتخاب شدند به طور دقیق گردآوری شدند. برای تحلیل داده‌ها از نرم افزار spss و آزمون‌های تحلیل عاملی اکتشافی برای کشف مؤلفه‌های تأثیرگذار، از رگرسیون خطی گام به گام برای برازش و پیش‌بینی تأثیرات، از تحلیل واریانس یک طرفه و مقایسه میانگین‌ها نیز جهت بررسی تأثیر متغیرهای زمینه‌ای تحقیق بر روی میزان کیفیت زندگی استفاده شد.

پاسخ به سؤال اول: در تحلیل اکتشافی آزمون، ابتدا شاخص‌های کفایت نمونه‌برداری و ضریب بارتلت برای داده‌ها محاسبه شده و پس از اطمینان از توانایی انجام تحلیل اکتشافی، فرآیند انجام کار با شیوه تحلیل مؤلفه‌های اصلی و استفاده از چرخش واریماکس به این صورت انجام گرفت: ابتدا ۱۰ عامل با ارزش ویژه بالاتر از عدد ۱ استخراج شدند که به سبب برازش نامناسب مجدداً ۷ عامل اکتشاف شده مورد چرخش قرار گرفتند که کاملاً هم استاندارد محسوب می‌شوند و در انتها این ۷ عامل توانستند ۸۴/۵۵ درصد از کل واریانس را تبیین کنند که در تحقیقات اکتشافی مربوط به علوم انسانی و اجتماعی مقدار مناسبی است. از بین عوامل اکتشاف شده عامل اول

«سرزندگی و بهزیستی ذهنی»، دوم «روابط و همبستگی اجتماعی» و سوم «بهبود تغذیه و امنیت اجتماعی» مربوط به بعد اجتماعی و عامل چهارم «سرمایه‌گذاری و صادرات»، پنجم «اشتغال و درآمد»، ششم «بهبود تقاضا و گسترش نوآوری» و هفتم «بهبود زیرساخت‌ها و تغییرات زیست محیطی» به بعد اقتصادی اختصاص دارند. عامل نخست که «سرزندگی و بهزیستی ذهنی» نام دارد با دارا بودن معرف‌های «لذت بردن از زندگی، احساس شادابی، معنادار بودن زندگی، رضایت از توانایی انجام امور، وضعیت کلی سلامت، لذت بردن از زندگی در مقایسه با گذشته و کاهش اضطراب جلوگیری از انجام کارها»، با تبیین مقدار ۲۶/۰۷۲ درصد از کل واریانس و مقدار ویژه ۸/۸۶۵ مهم‌ترین عامل تحلیلی محاسبه شده در این پژوهش را تشکیل می‌دهد. به طور کلی نتایج تحلیل عاملی نشان می‌دهد که هفت عامل استخراجی به درستی قابلیت تبیین ابعاد اجتماعی و اقتصادی کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله را دارا هستند.

پاسخ به سؤال دوم: پس از استخراج عامل‌ها با کمک تحلیل عاملی اکتشافی در مرحله دوم به وسیله رگرسیون خطی ساده به روش گام به گام به بررسی میزان تأثیرگذاری متغیرهای مستقل (عوامل استخراج شده) بر ابعاد اقتصادی و اجتماعی کیفیت زندگی کارکنان روستایی کارگاه‌های پرورش ماهی (متغیر وابسته) به این صورت پرداخته شد: عوامل هفتگانه بر اساس بیشترین قدرتی که در تبیین متغیر وابسته داشتند وارد معادله رگرسیونی شدند تا اینکه از بین عوامل مذکور پنج عامل «سرزندگی و بهزیستی ذهنی»، «روابط و همبستگی اجتماعی»، «بهبود تغذیه و امنیت اجتماعی»، «سرمایه‌گذاری و صادرات» و «اشتغال و درآمد» قابلیت تحلیل تأییدی موضوع مورد مطالعه را دارا شدند. در انتهای مرحله دوم از مجموع پیش‌بینی‌های هر یک از متغیرهای مستقل پنج‌گانه (۵ عامل تأییدی) به همراه ضرایب تبیین اثرات آن‌ها (مقدار بتا) به تعریف تابع چند متغیره پیش‌بینی کننده ساختار کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله پرداخته شد.

پاسخ به سؤال سوم: در مرحله اول و دوم به شناسایی، استخراج و تأیید متغیرهای مستقل تأثیرگذار بر کیفیت زندگی اعضای جامعه مورد مطالعه پرداخته شد و در سؤال سوم به بررسی اثرات متغیرهای زمینه‌ای (ویژگی‌های دموگرافیک اعضای جامعه) بر روی میزان کیفیت زندگی آن‌ها با کمک آزمون آنالیز واریانس یک طرفه (متغیرهای زمینه‌ای چند مقوله‌ای) و مقایسه میانگین‌ها (متغیرهای زمینه‌ای دو مقوله‌ای) در سطح حداکثر خطای ۰/۰۵ پرداخته شد. نتایج متغیرهای زمینه‌ای نشان می‌دهد که بین متغیرهای جنس، سن و تحصیلات با کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله رابطه معناداری وجود ندارد، ولی با متغیرهای وضعیت تأهل، میزان درآمد و وضعیت مسکن کارکنان دارای رابطه معناداری است.

در چشم‌انداز نظری به ادبیات پیشین مرتبط با موضوع مورد بررسی اشاره شد که این پژوهشگران به بررسی اثرات واحدهای صنعتی بیشتر با نگاهی اقتصادی، سبکی و مهندسی به بحث و نتیجه‌گیری پرداخته‌اند به گونه‌ای که سهل انگاشتن دیگر جنبه‌های این واحدها می‌تواند به ایجاد آسیب‌های متفاوتی بر پیکره جامعه هم‌جوار با آن بر جای گذارد. به همین سبب وجود این خلأ در باب بررسی کیفیت زندگی کارکنان روستایی واحدهای صنعتی و توجه به این امر که ابعاد تأثیرگذار بر کیفیت زندگی اعضای یک جامعه تنها در یک بعد خلاصه نشده بلکه باید با

نگاهی واقع‌نگر و چند بعدی به بررسی این اثرات پرداخت، موجب شد تا بررسی کیفیت زندگی کارکنان واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله به عنوان رسالت اصلی نگارندگان در این پژوهش بر عهده گرفته شود. اسدی، کلانتری و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهشی به تحلیل اثرات اقتصادی احداث حوضچه‌های پرورش ماهی شهرستان اردل استان چهارمحال بختیاری به این نتیجه رسیدند که گسترش صادرات و افزایش درآمد پرورش دهندگان از مهم‌ترین اثرات اقتصادی احداث حوضچه‌های پرورش ماهی به شمار می‌روند که در مورد سنجش اثرات اقتصادی واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله نیز نشان داد که افزایش درآمد و بهبود وضعیت اشتغال در منطقه مورد مطالعه و برای روستائیان به عنوان تأمین کننده امنیت شغلی در منطقه و برای روستائیان توانسته است اثرات بسیار مثبتی بر جای بگذارد که از این جهت نتایج آن‌ها همسو هستند. همچنین در نهایت طبق نتایج تحلیل عاملی، اثر بهبود سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی و غیر کشاورزی را به عنوان مهم‌ترین اثر اقتصادی احداث حوضچه‌های پرورش ماهی در تحقیق اسدی، کلانتری و همکاران (۱۳۸۸) شناخته شد که با انتخاب «سرمایه‌گذاری و صادرات» به عنوان مهم‌ترین عامل اقتصادی برخواسته از واحدهای پرورش ماهی در شهرستان سلسله کاملاً تطابق دارد. نتایج تحقیق حاضر در مورد تأثیرگذاری واحدهای پرورش ماهی بر افزایش مصرف آبزیان در سبد غذایی خانوارهای روستایی و افزایش مصرف در بین آن‌ها با یافته‌های صالحی (۱۳۸۱)، عادل (۱۳۸۵)، نازی (۲۰۰۴)، شارما و همکاران (۱۹۹۹)، و همچنین در مورد ایجاد امنیت شغلی و کاهش فقر روستایی با یافته‌های احمد و لوریکا (۲۰۰۲)، ادوارد (۲۰۰۰)، دوگان و همکاران (۲۰۰۶)، نان و همکاران (۲۰۰۴)، عادل (۱۳۸۵)، مین داگ (۲۰۰۷) دارای همبستگی بسیار بالایی از لحاظ دستیابی به نتایج اقتصادی مشابه دارد. نتایج تحقیق حاضر از دید بعد اقتصادی و افزایش اشتغال به صورت مستقیم و غیر مستقیم در منطقه با پژوهش فرانکیس و هرشنر (۲۰۰۳)، صالحی (۱۳۸۱) و ادوارد (۲۰۰۰) رابطه معناداری دارد. از آنجایی که در این پژوهش به بررسی اثرات مختلف ابعاد اقتصادی و اجتماعی واحدهای پرورش ماهی بر افزایش کیفیت زندگی کارکنان روستایی این واحدها در شهرستان سلسله استان لرستان بود با یافته‌های نازی (۲۰۰۴) در مورد ارزیابی اثرات اقتصادی- اجتماعی آبی پروری بر ایالت زنجبار کشور تانزانیا در دو روستای زلاپارک و ماکو به نتایج کاملاً مشابهی دست یافته‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که نسبت بیشتری از مردان در مقایسه با زنان در فعالیتهای آبی پروری فعالیت می‌کنند و تقاضای روستائیان برای ماهی پرورشی به طور متوسط ۲۱ کیلو گرم برای هر خانواده در ماه است که به نسبت سال‌های قبل ۱۶٪ رشد داشته است، همچنین نتایج تحقیق حاضر نسبت زنان پرورش دهنده ماهی به مردان ۴۸ به ۱۱۲ است و همچنین ۶۰٪ افزایش مصرف ماهی در سبد مصرفی خانوارهای روستایی نشان می‌دهد که با نتایج حاصل از تحقیق حاضر همپوشانی بسیار بالایی دارد.

به طور کلی می‌توان نتیجه گرفت که در حقیقت پرورش آبزیان توانسته است موجب بالا بردن سطح کیفیت زندگی و افزایش درآمد و بهبود وضعیت اقتصادی کارکنان این واحدها به صورت مستقیم و افزایش اشتغال در منطقه به صورت غیر مستقیم کمک کند. از آنجایی که در جریان مشاهدات میدانی نگارندگان مشخص شد، احداث تأسیسات مربوط به ۳۵ کارگاه پرورش ماهی به تغییر کاربری زمین‌های حاصلخیز کشاورزی منطقه و تغییر چشم

انداز زیست محیطی آن تا حدود زیادی منجر شده است که لزوم توجه به ملاحظات زیست محیطی و پایداری در منطقه را به این صورت طلب می‌کند:

اولاً از اتلاف منابع اصلی خصوصاً آب و خاک حاصلخیز اکیداً خودداری شود و سعی شود تا سر حد امکان از مکان‌هایی برای استقرار این واحدها استفاده شود که کمترین خسارت ممکن را به منابع وارد آورد. دوماً صرفه اقتصادی صرفاً به خودی خود به پایداری توسعه روستایی و افزایش کیفیت زندگی روستائیان منجر نمی‌شود و در کنار آن توجه دقیق به حفظ محیط زیست از طریق دفع سموم مضر و فاضلاب‌های تولیدی می‌تواند موجبات آسایش روستائیان در کنار ایجاد اشتغال را فراهم آورد. سوماً مؤسسان این واحدها سعی کنند با جلب مشارکت مالی و معنوی دیگر ذینفعان از جمله بانک‌ها، صندوق‌های اعتباری، توسعه آبی‌پرووری در کنار دیگر انواع فعالیت‌های کشاورزی، تعاونی‌های بازاریابی و تأسیس مراکز فروش بدون واسطه فرآورده‌های پرورشی آبی، زمینه برای دستیابی موفق‌تر به امنیت شغلی و افزایش کیفیت زندگی کارکنان و روستائیان در کوتاه مدت و توسعه پایدار و عدالت منطقه‌ای در بلند مدت را فراهم آورند.

منابع

- ۱- اداره کل شیلات استان لرستان (۱۳۹۱)، گزارش عملکرد مزارع سردآبی، خرم‌آباد.
- ۲- اسدی، علی. کلانتری خلیل و همکاران (۱۳۸۸) تحلیل اثرات اقتصادی احداث حوضچه‌های پرورش ماهی شهرستان اردل در استان چهارمحال بختیاری، مجله اقتصاد و توسعه کشاورزی (علوم و صنایع کشاورزی) جلد ۲۳. شماره اول: ۹۸-۱۰۷.
- ۳- اونق ناز، محمد (۱۳۸۴). بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- ۴- بیگلریان، اکبر و همکاران (۱۳۸۴) تعیین کیفیت زندگی کارکنان سازمان بیمه خدمات درمانی در استان تهران، فصلنامه مدیریت سلامت، دوره ۸، شماره ۲۰، تابستان ۸۴، صص ۷۲-۵۳.
- ۵- پاپلی یزدی، محمدحسین و محمد امیری ابراهیمی (۱۳۸۷) نظریه‌های توسعه روستایی، ویرایش اول، چاپ هفتم، انتشارات سمت.
- ۶- رضایی، جعفر و باقر درویشی (۱۳۸۶) ارزیابی اقتصادی مزارع پرورش ماهی قزل آلا در استان ایلام، مجله پژوهش و سازندگی ویژه امور دام و آبزیان، شماره ۷۶، پاییز ۸۶.
- ۷- رضوانی، محمدرضا (۱۳۹۰) برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران، ویرایش اول، چاپ چهارم، انتشارات قومس.
- ۸- سالنامه آماری استان لرستان (۱۳۹۰) استانداری استان لرستان.
- ۹- شعبانعلی فمی، حسین؛ مهناز محمدزاده نصرآبادی (۱۳۹۱) صنایع روستایی، چاپ دوم، انتشارات پیام نور.
- ۱۰- صادقی، ناصر (۱۳۸۰)، پرورش قزل آلا رنگین کمان، انتشارات نقش مهر.

- ۱۱- صالحی، حسین (۱۳۸۱) نیازهای تحقیقات اقتصاد آبی پروری در ایران. مجله علمی شیلات ایران. سال یازدهم: ۴.
- ۱۲- صیدایی، سید اسکندر (۱۳۸۷) برنامه ریزی روستایی در ایران، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد اصفهان.
- ۱۳- صیدایی، سید اسکندر، محمد صبوری و احمد تقدیسی (۱۳۹۲) راهبردهای مناسب توسعه فعالیت‌های ماهیگیری در روستاهای ساحلی دریای عمان مورد: شهرستان جاسک، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۳۲، پاییز ۹۲.
- ۱۴- طالب، مهدی (۱۳۷۶) مدیریت روستایی در ایران: بر اساس مطالعه انجام شده در بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۵- طالب، مهدی و موسی عنبری (۱۳۷۵) جامعه شناسی روستایی با تأکید بر ابعاد تغییر و توسعه در جامعه روستایی، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۶- عادل احمد (۱۳۸۵) آبی پروری، توسعه امنیت غذایی و کاهش فقر. فصلنامه نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی. سال سوم. ۱۲: ۴۴-۳۸.
- ۱۷- علی بیگی، احمد (۱۳۷۵). بررسی نیازهای آموزشی مروجان مراکز خدمات کشاورزی استان اصفهان. تهران: پایان نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۱۸- علیرضا خواجه شاهکوهی، شهرام مهدوی و فرشاد سوری (۱۳۹۱) ارزیابی و سنجش شاخص‌های ذهنی کیفیت زندگی شهری. مطالعه موردی شهر کاشان، دو فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۳۰، پاییز و زمستان ۹۱.
- ۱۹- غفاری. غلامرضا، حسین میرزایی و علیرضا کریمی (۱۳۹۰) بررسی رابطه صنعت و کیفیت زندگی (مطالعه موردی مناطق روستایی شهرستان قروه). مجله توسعه روستایی. دوره سوم. شماره اول.
- ۲۰- غفاری، غلامرضا و امید (۱۳۸۷). کیفیت زندگی در برنامه‌های عمرانی و توسعه ایران، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال هشتم، شماره ۳۰ و ۳۱.
- ۲۱- فرمانداری شهرستان سلسله (۱۳۹۲) بخشنامه مصوبات ایجاد کارگاه‌های صنعتی در استان لرستان: واحدها و تأسیسات مصوب شده برای مناطق روستایی شهرستان سلسله از سوی اداره کل صنعت، معدن و تجارت استان.
- ۲۲- قاسمی، محمد (۱۳۷۹) بررسی تأثیر کیفیت زندگی کاری بر بهره‌وری نیروی انسانی، پایان نامه کارشناسی ارشد، مجتمع آموزش عالی قم.
- ۲۳- کرد زنگنه، جعفر (۱۳۸۵). «بررسی کیفیت زندگی مرتبط با سلامت سالمندان و عوامل موثر بر آن (مطالعه موردی شهر رامهرمز)»، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته جمعیت‌شناسی، دانشگاه تهران.
- ۲۴- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰) چکیده نتایج سرشماری عمومی جمعیتی کشور.

۲۵- مطیعی لنگرودی، سید حسن (۱۳۸۸) برنامه ریزی روستایی با تأکید بر ایران، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد، چاپ چهارم.

۲۶- میسرا، آر. پی (۱۳۶۸) مباحثی پیرامون توسعه روستایی، ماهنامه جهاد. سال نهم، شماره ۱۱۶.

۲۷- نقشینه فرد و همکاران (۱۳۹۰) تحلیل کار آیی و بهره‌وری کل عوامل تولید واحدهای پرورش ماهی قزل آلا در استان فارس، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال نوزدهم، شماره ۵۷، بهار ۹۰، صفحات ۱۵۶-۱۳۳.

۲۸- هیویت تام و همکاران (۱۳۷۷). صنعتی شدن و توسعه. ترجمه طاهره قادری. چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

- 29- Ahmad M. and Lorica. M. H. 2002. **Improving developing country food security through aquaculture development – lessons from Asia**. Food Policy. 27: 125- 141.
- 30- Caddy J.F., and Griffiths R.C. (1995). **Living marine resources and their sustainable development**. FAO Fisheries Technical Paper, 353:167.
- 31- Edwards P. 2000. **AQUACULTURE, POVERTY IMPACTS AND LIVELIHOODS**. Natural Resource perspectives, 56:1-4
- 32- Fao (2009). **the State of World Fisheries and Aquaculture**. Rome Italy.
- 33- FAO(2000) a. **THE state of World Fisheries and Aquaculture**. Rome, Italy. 142P.
- 34- FAO. (2000) b. **Small Ponds Make a Big Difference: Integrating Fish with Crop and Livestock Farming**. Farm Management and Production Economics Service and Inland Water Resources and Aquaculture Service, FAO, Rome, Italy.
- 35- FAO. (2004). **The state of World Fisheries and Aquaculture**. FAO Fisheries Department. Food and Agriculture organization of the United Nations. Rome.
- 36- Food and Agriculture Organization (2007) , **Statistical Database**, <http://www.fao.org>.
- 37- Frankic A. and Hershner C, (2003). **Sustainable aquaculture : developing the promise of aquaculture**. Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands. Aquaculture International 11: 517-530 pp.
- 38- Garcia S., and Newton C. (1997) **Current situation, trend and prospects in world capture fisheries**. In pikitch, E., Hubert, . and Sissenwine (eds), Global Trends in Fisheries Bethesda. MD. 352pp.
- 39- IIRR ICLARM. (1992). **Farmer-Proven Integrated Agriculture–Aquaculture: A Technology Information Kit**. ICLARM, Manila, Philippines and IIRR, Silang, Cavite, Philippines.
- 40- Kamp, I., K, Van, Leidelmeijer, K., Marsman, G. and de Hollander, A.(2003) , **Urban environmental quality and human well-being: Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study**, Landscape and Urban Planning, 65(1-2) : 5-18.
- 41- Lem A., and Shehadeh Z.H. (1997). **International trade in aquaculture products**. FAO Aquaculture Newsletter, 17:3– 6.
- 42- Little D.C., Muir J. (1987). **A Guide to Integrated Warm Water Aquaculture**. Institute of Aquaculture, University of Stirling, Stirling, UK.
- 43- Mathias J.A., Charles A.T., and Hu B.T. (1998). **Integrated Fish Farming. Proceedings of a Workshop on Integrated Fish Farming**, 11–15 pp. October, Wuxi, Jiangsu Province, China. CRC Press, Boca Raton, Florida, USA.
- 44- Minh Duc N. (2007) **Economic contribution of fish culture to farm income in Southeast Vietnam**, Aquaculture International.
- 45- Moller, V. and Schlemmer, L. (1982) , "Quality of life in South Africa:towards an instrument for the assessment of quality of life and basicneeds". *Social Indicators Research*, No. 12.

- 46- Ngazy, Z. M. (2004) ; **Appraising Aquaculture: The Zala park Fish cultivation and Makoba integrated musculature pond system**. Informal meeting for Urban Environmental accounting Trieste, Italy 22nd – 24th April.
- 47- Obasi, P. C.(2004) , **Economics of fish farming in imo State Nigeria**. *Journal of Agriculture, forestry and the Social Sciences* > vol. 2, No. 1.
- 48- Sharma, K. R., Pingson, L. and Hailiang, C. (1999). **Economic efficiency and optimum stocking densities in fish polyculture: An application of Data Envelopment Analysis (DEA) to Chinese fish farmers**. *Aquaculture*, 180(3-4) : 207-221.
- 49- Tacon A.G.J. (1997). **Contribution to food fish supplies**. In: **Review of the State of the World Aquaculture**. FAO Fisheries Cir. #FIRI/C886 (Rev. 1) , pp. 17–21.
- 50- Thomas CT.(1997) **Health services Cyclopedic Dictionary: A Compendium of Health-Care and Public Health Terminology**, Third Edition Sudbury, Mass. Jones and Bartlett Publishers;pp 465 - 466.